

HOCA AHMET YESEVİ GELENEĞİNİN KAZAK HALKININ MANEVİYATINDAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE KHOJA AHMET YESEVI
TRADITION IN THE SPIRITUALITY OF THE KAZAKHS PEOPLE

HALİL ÇETİN*

Sorumlu Yazar

Öz

Türk kültürünün temel düşünce dünyasında Ahmet Yesevi, eserleri ve düşünceleri ile yaşadığı dönemi ve sonrasını etkilemiş bir şahsiyettir. Ahmet Yesevi, Türk halklarının manevi kaynaklarından birisi olan Türk tasavvuf anlayışının kurucusudur. Yesevi tasavvuf anlayışını, dünya görüşünü ve İslami düşünce yapısını etrafındakilere anlatmış ve aktarmıştır. Yaşadığı dönemdeki toplumlarda Türk halklarının geleneksel dünya görüşünün yanı sıra İslami değerleri de eserlerinde işleyerek Yesevilik anlayışının oluşmasını sağlamıştır. Yesevi, eserlerinde Allah'a inanma ve münacatı, itaat etmeyi ve tasavvufi görüşleri Türk halklarına Türk dilinde ifade etmiştir. Türk halkları, Yesevi'nin hikmetleri ile Arap-Fars maneviyatının etkisinden sıyrılarak geleneksel Türk maneviyatının etkisine girmiştir. Bu da Türk maneviyatının canlanmasına etki etmiştir. Yesevi, Türk halklarında şeriatin kendisine has özellikleriyle imanı sürdürebileceklerini anlatmıştır. Ahmet Yesevi, bu düşünceler doğrultusunda Türk halklarının kendi maneviyat yapılarını değiştirmeden Yesevilik değerlerini ve gelenekleri oluşturmayı başarmıştır. Böylece Türk halklarını manevi değerlerini değiştirmeden kendi değerlerine ve geleneklerini oluşturmuştur. Ahmet Yesevi, yaşadığı toplumu kültürel, dini, ahlaki açıdan mükemmel bir hale dönüştürmek için ve İslamiyet'i anlatmak için yazdığı hikmetlerinde Kazak halkına, İslam dini, adalet, doğruluk, sabır, alçak gönüllülük, çalışma, helal kazanç, tevazu, hoşgörü, dayanışma ve yardımlaşma, paylaşma, eşitlik ve nefsin terbiyesi konuları anlatmaya çalışmıştır. Bu çalışmada, Ahmet Yesevi'nin Kazak halkının manevi dünyasına, toplumsal ahlak kurallarına ve değerlerine katkıları değerlendirilmiştir. Yesevi hikmetlerinin kültürel ve edebî açıdan Kazak halkına yansımaları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Kazak Halkı, Manevi Değerler, Ahmet Yesevi, Hikmetler.

Abstract

In the fundamental thought world of Turkic culture, Ahmet Yesevi is a person who influenced the period he lived in and the aftermath with his works and thoughts. Ahmet Yesevi is the founder of the Turkic understanding of Sufism, which is one of the spiritual resources of the Turkic people. Yesevi explained and conveyed his understanding of Sufism, his worldview and Islamic thought to those around him. In addition to the traditional worldview of the Turkic people in the societies in which he lived, he also used Islamic values in his works, thus creating the understanding of Yesevism. In his works, Yesevi expressed belief in God, supplication,

Araştırma Makalesi / Künye: ÇETİN, Halil. "Hoca Ahmet Yesevi Geleneginin Kazak Halkının Maneviyatındaki Rolü ve Önemi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 405-419. <https://doi.org/10.60163/tkcbva.1604710>

* Dr. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü, Email: halil.cetin@ayu.edu.kz, ORCID: 0000-0001-8660-0290.

obedience and Sufi views to the Turkic people in the Turkish language. With Yesevi's wisdom, Turkic people got rid of the influence of Arab-Persian spirituality and came under the influence of traditional Turkic spirituality. This affected the revival of Turkic spirituality. Yesevi explained that Turkic people can maintain their faith with the unique features of sharia. In line with these thoughts, Ahmet Yesevi managed to create Yesevi values and traditions without changing the spiritual structure of the Turkic people. Thus, the Turkic people formed their own values and traditions without changing their spiritual values. Ahmet Yesevi tried to explain the Islamic religion, justice, truthfulness, patience, humility, work, halal earnings, humility, tolerance, solidarity and cooperation, sharing, equality and self-discipline to the Kazakh people in his written wisdoms to transform the society he lives in into a culturally, religiously and morally perfect state. In this study, Ahmet Yesevi's contributions to the spiritual world, social moral rules and values of the Kazakh people were evaluated. The cultural and literary reflections of Yesevi wisdom on the Kazakh people were also examined.

Key Words: Turkic Culture, Kazakh People, Spiritual Values, Ahmet Yesevi, Wisdom.

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi, Türk kültür tarihinde yer alan birçok sufilerden ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Ahmet Yesevi, düşünceleriyle Türk halklarının birleşmesinde ve ortak değerlerde buluşmasında ana karakterlerden birisidir. Yetiştirdiği müritler aracılığıyla Türk İslam düşünce yapısını Orta Asya'dan Balkanlara kadar yaymış ve anlatmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi, hem yaşadığı yüzyılda hem o dönemden günümüze kadar dünya görüşümüzü, düşünce sistemimizi ve kültürel değerlerimizi eylemleri ve söylediği hikmetleriyle her zaman etkileyen bir kişi olmuştur. Bundan başka olarak insanı özüne döndüren, onu İslami değerler ve mânen olgunlaştıran kişidir. Bunların yanında Ahmet Yesevi'nin kullandığı dil ve üslup halkın dilidir. Söylediği hikmetlerindeki sadelik ve anlaşılabilirlik, onu düşüncelerinin geniş halk kitlelerine ulaşmasında da etkili olmuştur.

Yesevi'nin düşüncesini ya da Divan-ı Hikmet'i anlayabilmek için yazıldığı dönemi ve dünya görüşünü besleyen düşünceleri incelemek gerekir. Kuşkusuz eser, şahsi bir mahsulden öte, çağının birikimini Yesevi imbiğinden geçerek ortaya koyan bir göstergedir. Bu gösterge elbette bir taraftan çağının birikimini ortaya koyarken diğer taraftan fikri şahsiyetini tasvir eder. Aynı şekilde, Divan-ı Hikmet ortak bir çabanın ya da söz konusu dönemin medeniyetinin bir bütün çabası olarak okunabilir. Nitekim metnin kaleme alındığı devri çapraz okumalara tabi tuttuğumuzda fikri, siyasi, kültürel ve tasavvufi boyutlar kendiliğinden ortaya çıkacaktır (Türer, 2017, 170). Yesevi'nin eserlerini baktığımızda yaşadığı dönemin yansımalarını, kültürel etkilenmeyi ve aldığı eğitimlerin izlerini İslami değerler ile birleştirerek kalem aldığını görebiliriz. Yesevi hikmetlerindeki dilin sadeliği ve halka yakın bir üslupla yazılması, onun Türk halklarının düşünce dünyasında ve kalplerinde derin izler bırakmış ve Türk kültür tarihine de yeni düşünce kapıları açmıştır.

Hocam Ahmet Yesevi, kendi döneminde olduğu gibi kendisinden sonra da Türk kültür coğrafyasında düşünceleri ve hikmetleriyle etkili olmuştur. Onun düşünce dünyasından süzülen hikmetleri ve sözleri, Türk halklarının birleştirici ve kaynaştırıcı gücü olmuştur. İslamiyet'in henüz tam anlamıyla kabul edilmediği dönemde Türkçe hikmetler söyleyerek halkın İslamiyet'i kabul etmesinde ve daha iyi anlaşılmasında yol göstericisi olmuştur. Yesevi ile başlayan dini-tasavvufi düşünce sistemi hem edebiyatta hem de kültürel hayatta etkili olmuş ve onun tesir ettiği bölgelerde hikmetleri ortak paydada buluşturucu güç olmuştur. Bu yönleriyle Yesevi'yi Köprülü, "geniş halk

kitleleri olan bir eğiticiydi” (Köprülü, 1984, 114) olarak nitelendirmektedir.

Orta Asya’da yaşanan siyasi ve sosyal karışıklıklar sonrasında 10. ve 11. yüzyıllarda Anadolu’ya birçok Türk halklarından göç yaşanmış ve göçler sonrası yaşam koşullarında bazı sorunlar ve zorluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. “Tam anlamıyla kozmopolit bir karakteristik taşıyan bölge, göçmen toplulukların gelmesiyle birlikte yeni bir yapı kazanmaya başlıyordu. Türklerin İslamiyet’le tanışması gibi oldukça önemli bir sosyo-kültürel gelişim de buna eklenince etkileri günümüze kadar ulaşan ve Anadolu mistizmi/aydınlanması olarak nitelendirilebilecek bir dönemin de başlangıcı gerçekleşmiş oluyordu. Bu bağlamıyla Ahmet Yesevi, geniş halk topluluklarına yetiştirdiği dervişleri yoluyla İslamiyet’in şer-i ve şekli yönünün yanında insan sevgisi, anlayış ve hoşgörü temelinde oluşmuş tasavvufi yapısını da aktarmaya çalışıyordu. Sade ve anlaşılır bir biçimde yazdığı Hikmet’leri bir yandan orta Asya kültürünü İslamiyet’le harmanlarken diğer yandan Anadolu’ya hatta Balkanlar ve Rumeli’ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkilerini göstermekteydi” (Canbay ve Nacakcı, 2017, 44).

Yesevi, Türk kültür coğrafyasını kendi düşünce sistemi ve Türk kültürünün değerleri ile birleştirerek yeniden şekillendirmesinde onun yaşadığı coğrafya ve aldığı eğitim de önemli olmuştur. “Ahmet Yesevi, bir süre Oturar’daki Arslan Bab isimli şeyhin yanında dinî-tasavvufî eğitim gördü. Onun da vefat etmesi üzerine başka şehirlerde eğitimine devam etti. Zamanın önemli ilim merkezlerinden Buhara’ya giden Ahmet Yesevi burada Yûsuf Hemedânî’ye intisap edip müridi oldu. Eğitimini bitirdikten sonra Yesi’de dergâh kurup insanları dinî ve ahlâkî yönden yetiştiren Hoca Ahmet Yesevi, tasavvufî düşüncelerini Türkçe ve sade şiirler ile anlatmış, hikmet adı verilen bu şiirler zamanla toplanarak Dîvân-ı Hikmet mecmuaları meydana gelmiştir”(Tosun ve Eraslan, 2019, 15). Ahmet Yesevi yaşadığı coğrafyanın düşünce ve inanç sistemini özümsemiş, onu yaşadığı dönemin kültürel değerleri ile birleştirmiş bir bilgidir. Onun öğretilerinden dönemin sosyo-kültürel yapısı, din anlayışı ve düşünce yapısını anlayabiliriz. Ahmet Yesevi, 12. yüzyılda Türk halkların dünya görüşlerini ve kültürel değerlerini yeniden şekillendiren bir bilgidir. Ayrıca insanı manevi yönden olgunluğa ulaştıran ve yesevilik geleneğini oluşturan kişidir. Yaşadığı dönemdeki ilim ve irfanın zirve noktasında olması ve onun bu yüksek ilim merkezlerinde dersler alması ve kendisini yetiştirmesi, düşünce sisteminin kalıplaşmasında önemli olmuştur.

Ahmet Yesevi, yaşadığı toplumu kültürel, dini, ahlaki açıdan mükemmel bir hale dönüştürmek için ve İslamiyet’i anlatmak için yazdığı hikmetlerinde, Türk halklarının hem bireysel hem de toplumsal olarak mutlu, huzurlu ve İslam dininin kaidelerini bilen kişiler olması için yazmıştır. Yesevi’nin hikmetlerine baktığımızda, Türk halkları arasında İslam dininin yayılması, tanıtılması ve insanlar tarafından sade bir dille yazılmasından dolayı kolayca anlaşılmasına ilaveten yanlış düşünce ve hareketlerden uzak durulması için de bir yol gösterici kaynak olmuştur. Yesevi, Türk halklarının konar-göçer bir yaşam sürdüğü veya bazı halkların yarı göçebe şeklinde yaşadığı dönemde bu halkların şehir yaşamına geçmesinde, modernleşmesinde ve medenileşmesinde göstermiş olduğu mücadele ve gayret de önemlidir. Böylece Yesevi, yaşadığı coğrafyada sadece İslam dinini anlatmamış ve öğretmemiş, yaşadığı dönemdeki Türk halklarının hem madden hem de manevi yönden gelişmesinde önemli katkılar yapmıştır.

Yesevi, Türk halklarının düşünce dünyasında, kültürel yaşamlarında her daim var olmuş bir kişidir. Onun öğretileri, düşünceleri ve eserleri Türk halklarına yol gösterici bir rehber olmuştur. Yesevi, İslam kültürünü ve değerlerini Türk halklarına anlatarak Türk Dünyasının aydınlanmasına da büyük katkı sağlamıştır. Yazdığı eserler ile

dönemini aydınlatmış, ahlak ve Hakk yolunu göstermiştir. Bundan dolayı “Yesevi’nin hikmet tarzı şiirleri asırlardan beri Kazak bozkırlarında yankılandığı gibi, Özbek köylerinde ve Kırgız çadırlarında tekrarlanmıştır. Özbekler çayhanelerde Yesevi hikmetleri okuyanlara “Yesevihan” adını vermişler, bu hikmetler özellikle Fergana vadisinde kadınlar arasında da okunmuştur. Kırgızlar’ın Divân-ı Hikmet’i ve Hakîm Ata’nın şiirlerini ihtivâ eden Bakırgan Kitabı’nı çocuklarına okudukları bilinmektedir. Âhîret’te Sırat Köprüsü’nde Ahmet Yesevi’nin Kırgızlar’a yardım edeceği şeklindeki halk inancı da Yesevilğin Kırgızlar üzerindeki tesîrini göstermektedir” (Tosun ve Eraslan, 2019, 29).

1. Ahmet Yesevi ve Kazak Kültürü

Toplumlar yaşadıkları çevre ve etkileşimde buldukları halklardan hem maddi hem de manevi olarak etkilenmiştir. Kazak halkı da uzun yıllar göçebe bir yaşam tarzı sürmüş ve İslamiyet öncesi din anlayışlarının etkisinden de hemen çıkamamıştır. Kazak halkı, yaşadığı toplum içerisinden önemli şahsiyetler çıkarmış ve onların düşüncelerinden etkilenmiştir. Yesevi de Kazak halkının yaşadığı coğrafya yani Türkistan bölgesinde eğitim almış ve ömür sürmüştür.

Hoca Ahmet Yesevi, yaşadığı dönemde ve ortamda Allah’ın varlığı ve birliğine, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk millî geleneklerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların dinle yoğrulan kültürüne değer katacak şekilde mana ve değer kazanmasını temin etmiştir. İşte Türk-İslam kültürünün oluşumu bu yolla başlamıştır. Onun bu metodu, Türklerin büyük bir zorluk çekmeden Müslüman olmalarını temin ettiği gibi, kimliklerini kaybetmemelerini de sağlamıştır. Burada Ahmet Yesevi’nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm’ı tanıtmada, düşünce ve çalışmasını “davranış hürriyeti” prensibi üzerine oturttuğunu söyleyebiliriz. Bu manada Ahmet Yesevi’nin Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur (Kenjetay, 1999, 121). Onun hakkında “Orta Asya Sofiliğinin temeli, Ahmet Yesevi ve Yesevilik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sūfî cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir” (Ocak, 1996, 40) şeklindeki değerlendirmelerde Yesevi’nin toplumsal değerleri ve kültürü de iyi bilmesi ile onun eğitim anlayışını ve farkını göstermektedir. Bu sebeple Türk kültürünün izlerini de hikmetlerinde işleyerek Kazak halkına örnek bir yol gösterici olmuştur diyebiliriz. Kazak halkı onun bu düşünce dünyasından etkilenerek çocuklarını küçük yaşta bu öğretilerle ve Yesevi’nin hikmetleri ile terbiye ederek yetiştirmektedir (Çetin, 2022, 34).

Kazak halkının Müslümanlık sürecini, geleneksel düşünce dünyamızda, asırlar boyu benliklerimizde sakladıklarımızla ve ilim sahibi kişiler temelinde geliştirdik ve tanıdık. Geleneksel Kazak Müslümanlığı düşüncesi etrafında halkımızın birçok ruhani tecrübesinin kalıplaştığını söyleyebiliriz. Kazak halkı İslamiyet’le mutasavvıf ve dervişlerin vaazlarıyla tanışmıştır. Mutasavvıf ve dervişler halkın düşüncesine ve anlamalarına daha uygun olacak şekilde şiir, destan ve şarkılarla nasihatlerde bulunarak anlatmışlar ve İslamiyet’i yaymışlardır. Yesevi’nin düşünce dünyası ve nasihatleri Divan-ı Hikmet’teki şiirler yoluyla halka anlatıldı ve ulaştırıldı (Oşakbayeva, 2012, 80). Kazak bozkırlarında Yesevi’nin hikmetleri dönemin sözlü kültür taşıyıcısı olan kişilerce aktarılmıştır. Bu hikmetler sayesinde halk İslamiyet’i tanımış ve onun kaidelerini daha iyi anlamıştır. Bu düşüncelerin oluşmasında hem sözlü Kazak kültürü hem de Yesevi’nin düşüncelerinin sade bir dil kullanılarak şiirler

yoluyla halka ulaştırılmasıyla gerçekleştirilmiştir diyebiliriz.

Kazak sözlü edebiyatının uzun yıllar bozkır yaşam şekli ve kültüründen dolayı sözlü gelenek halkın yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Yaşadıkları dönemlerde Kazak akın ve jıravları, halkın düşünce dünyasını kopuz ve dombıra ile yaşatmıştır. Dönemin korkusuz ve gücünü halktan alan akın ve jıravları, Kazak bozkırlarında doğruluk, adalet, ahlaki kurallar, İslami değerler vb. konularda şiirler söyleyerek Yesevi'nin düşünce sistemini halka anlatmış ve onların İslamiyet'i anlamalarına yardımcı olmuşlardır.

Sözlü kültür geleneğinin halk arasında yaygın kullanılması ve birçok kişi tarafından da sevilerek dinlenmesi, Yesevi'nin düşüncelerini halka ulaştırmada temel faktörlerden birisi olmuştur. Kazak halkı, Yesevi'nin hikmetlerini akın ve jıravların dile getirdikleri sözlerle toplumsal değerlerini şekillendirmiştir. Yesevi hikmetleri sözlü kültür taşıyıcıları olan akın ve jıravların şiirlerinde doğrudan geçme de onun düşünce dünyasını ve Türk halklarına İslami değerleri anlatması açısından örnekler sunmuştur. Dönemin sözlü kültür taşıyıcıları Yesevi öğretilerinden bildiklerini ve duyduklarını şiirlerine yansıtmış ve böylece de hikmetler dilden dile söylenerek halk arasında yayılmıştır. Hikmetlerin Türk kültür coğrafyasında ve Kazak bozkırında yayılmasında ve Kazak halkına İslami değerleri öğretmesinde dönemin akın ve jıravlarının yanında mutasavvıfları ve dervişleri de önemli bir rol oynamıştır. Yesevi'nin hikmetleri nasıl ki derviş ve mutasavvıflar aracılığıyla Türkistan'dan Anadolu'ya ve oradan da Balkanlara kadar yayılmışsa, Kazak bozkırlarında da yine aynı kişilerin yanında dönemin sözlü kültür taşıyıcıları da etkili olmuştur. Onların şiirleri aracılığıyla Kazak halkı Yesevi öğretileri ve nasihatlerini öğrenerek ruhani yönden beslenmiş ve İslamiyet'in yayılmasına etki etmiştir.

Kazak halkın yaşamında ve kültüründe önemli bir yere sahip olan Abay Kunanbayulu, Yesevi'nin hikmetlerinden etkilenmiş, hikmetlerde geçen doğruluk, Hakk yolu, ahlaki değerler ve İslami ahlak esasları vb. Kazak kültürü ile birleştirerek Yesevi gibi halkına doğru ve imanlı insan olma rol modelini anlatmıştır. Abay da Kazak halkının kültürü ve ahlaki değerlerini şiirleriyle anlatmış kişidir. Onun şiirlerinde Yesevi öğretilerin izleri görülmektedir. Abay da Yesevi gibi halkını Hakk yoluna çağırmış, onları İslami değerlerle yaşamlarını sürdürmeleri gerektiğini anlatmıştır. Bu sebeple Yesevi öğretileri ve fikirleri, Abay'ın düşünce dünyasında Kazak kültürel değerleriyle harmanlanarak yeniden şekillenmiş ve halka Abay'ın yazdığı "Kara sözler" adlı eserine ulaşmıştır. Abay, Yesevi gibi halkına İslamiyet'i anlatmıştır. Abay bir şiirinde Allah'ın yoluna gönül vermeyi, onun Kur'an ile bizlere ulaştırmasını anlatmış ve Kazak halkına da bu yolda yürümelerini yani İslami değerler yolunda ömür sürmelerini nasihat etmiştir. Abay, şiirinde Kazak halkına şöyle söylemektedir:

Allah kusursuz evvelden, peygamber Hakk,
Mümin olsan, sen de ona benze,
Kur'an gerçek, Allah'ın sözüdür o,
Allah'ın bilgisine yetecek bilgin sınırlı.

(Kunanbayulu, 1995, 225).

Şeklindeki ifadesinden Abay da Yesevi gibi Kazak halkının Allah yolunda İslamiyet'in kaideleri boyunca ömür sürmelerini, doğru yolda yürümelerini anlatmıştır. Eğer ki sen bir faniysen, sen de peygamber gibi Allah yolunda hayatını sürdür diye halkına birçok defa şiirleri ile nasihatlerde bulunmuştur.

Ahmet Yesevi ve Abay Kunabayulu', Kazak halkının iki büyük bilgesidir. Onların eserlerinde doğru insan modelini anlatma ve insanlığa yol gösterme nasihatleri

görülmektedir. Bu yüzden Kazak halkı bu iki önemli şahsiyetin düşüncelerine ve nasihatlerine önem vermiştir. Onların bahsettiği ideal insan tipini anlamaya çalışmış ve onların bahsettiği nasihatlerden yola çıkarak hem çocuklarını eğitmiş hem de kendi yaşamlarına yön vermişlerdir.

Yesevi, Kazak halkına Divan-ı Hikmet’inde cimrilik, harama tamah, açgözlülük, yalan, hak yemek ve dünyevi hırslar reddelirken; İslam dini, adalet, doğruluk, sabır, alçak gönüllülük, çalışma, helal kazanç, tevazu, hoşgörü, dayanışma ve yardımlaşma, paylaşma, eşitlik ve nefsin terbiyesi vb. konularda öğütlerde bulunuluyor. Hırsın, açgözlülüğün, yalan ve riyanın, İslam’ın kurallarının yerine getirilmemesinin insana ve nefesine verdiği zararlar bahsediliyor. Hoca Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmet’inde verdiği bütün bu öğüt ve uyarılar, onun topluma eğitici bir rehber olduğunun örneklerindedir. Kazak halkı da çocuklarına bu öğreti ile eğitmek ve toplumsal ahlak kuralları içerisinde yetiştirmek için bunları kendisine bir rehber olarak almıştır. Kazak halkı ailecek Hoca Ahmet Yesevi Türbesi’ni ziyarete gider ve orada çocuklarına İslam’ı ve Yesevi kültürünü göstererek öğretmeye ve anlatmaya çalışır. Türbeye geldiklerinde onlara Hoca Ahmet Yesevi’nin hikmetlerinden örneklerle İslam’ı anlatırlar. Böylece çocuk da ailesinin kendisine vermiş olduğu bu eğitici ve yol gösterici terbiye ile yetişerek düşünce dünyasını oluşturmaktadır (Çetin, 2022, 34-35).

Ahmet Yesevi hikmetlerinde Kazak halkına yoksulu koru kolla, gariplere yardım et, onları sevindir ve yüzlerini güldür, gönüllerini okşa, elindekilerin kıymetini bil ve paylaşmayı öğren vb. nasihatlerde bulunmuş ve onların Hakk yolunda amel kılmalarını nasihat etmiştir. Buna şu hikmetini örnek verebiliriz:

Garîb, fakîr, yetimleri sevindiresin;

Parçalayıp azîz Câmını eyle kurbân;

Yiyecek bulsan, cânın ile misâfir,

Hakk’tan işitip bu sözleri dedim ben işte

(Bice, 2017, 46).

Yesevi bir başka hikmetinde, Allah’ın kulu olsan sen herkes gibi İslam yolunda yürümeyi, Kur’an’dan her kim söylese onları bilip ve anla demiştir. Ancak Yesevi hikmetlerinde insanları kandıran, aldatan ve onları ayet ve hadisler aracılığıyla yanlış yola çekenlerden de uzak dur diye de nasihatlerde bulunmuştur. Bu düşünce Abay’ın eserlerinde de Kazak halkına birçok defa anlatılmıştır. Yesevi ve Abay da Allah yolunda yürüyen insanın gönlü, niyeti ve amalinin temiz olduğunu söylemiştir. Yesevi hikmetlerinde açgözlü, başkalarının rızıklarını alan kişileri eleştirmiş ve o kişilerden uzak durmayı söylemiştir. Yesevi’nin nasibine ne düşmüş ise ona şükreden, rızkını helalinden kazanan kişi olduğunu ve bunu da Türk halklarına nasihat etmesini şu hikmetinden görebiliriz:

Ümmet olsan, garîblere uyar ol sen,

Âyet ve hadîsi her kim dese, duyar ol sen,

Rızık, nasîp her ne verse, tok gözlü ol sen,

Tok gözlü olup şevk şarâbını içtim ben işte

(Bice, 2017, 44).

Kazak halkı arasında Yesevi’nin bu hikmetin yansımaları görülmektedir. Kazak halkı, çocuklarına ve birbirlerine, sohbet esnasında açgözlü insanların konusu geçtiğinde, başkalarının hakkına alan ve helal rızık kazanmayanlar durumu söz konusu olduğunda Yesevi hikmetinde geçen sözlerden örnekler vermektedirler. Örneklerden başka Yesevi’nin helal kazancı nasihat ettiğini, molla ve hocaların doğru

yoldan çıkmalarını eleştirdiğini, nasiplerine şükür etmeyenlerine açgözlü olduğu gibi daha birçok ahlaki değerleri işlediğini görmekteyiz. Yesevi'nin Kazak halkı arasında helal kazanmak ile ilgili bir efsanesi de yayılmıştır. Kazak halkı bu efsane ile helal kazanç elde etmenin güzelliğini ve manevi huzurunu dilden dile söyleyerek geçmişten günümüze kadar kültürel belleklerinde saklayarak getirmiştir. Yesevi'nin alın teri döküp helal kazanma ile ilgili halk arasında yayılan efsanesi şu şekildedir.

Ahmet Yesevi hazretleri vakitlerini üçe ayırırdı. Günün büyük bölümünde ibâdet ve zikirle meşgûl olurdu. İkinci kısmında talebelerine zâhiri ve bâtını ilimleri öğretirdi. Üçüncü bölümünde ise alın teri ile geçimini sağlamak üzere tahta kaşık ve kepçe yaparak bunları satarı. Bir rivayete göre, onun hâlden anlar bir öküzü vardı. Bu öküzün sırtına bir heybe asar, içine de yaptığı kaşık ve kepçeleri koyup Yesi çarşısına salıverirdi. Kim kaşık ve kepçeden alırsa ücretini heybenin gözüne bırakırdı. Mâl alıp da ücretini vermeyen olursa, öküz o kimsenin peşini bırakmaz, nereye gitse peşinden o da giderdi. Adam ücreti heybeye koymadıkça o kimsenin yanından ayrılıp başka yere gitmezdi. Akşam olunca da Ahmet Yesevi'nin evine gelirdi (Bice, 2017, 21).

Kazak halkı arasında yayılan bu efsaneye bakıldığında, Yesevi geleneğinin ve öğretilerin bir olay etrafında şekillenerek efsaneleştiğidir. Türk halklarına ve Kazak halkına bu efsane ile doğru insan tipi, hak, hukuk ve alın teri ile kazanç elde etmenin yolu gösterilmiştir. Alın terine ve helal kazanca riayet etmeyen, insanları dolandırıp kazançlarına göz dikenlerin toplum içerisinde ayıplandığını ve dışlandığı öküzün kaşık parasını vermeyen kişiyi takip etmesiyle aktarılmıştır.

Türk kültüründe halk arasında tarihi şahsiyetler etrafında efsaneler oluşur ve nesilden nesile aktararak yayılır. Yesevi ile ilgili Kazak halkı arasında çocukluk, gençlik, şeyhlik, ölümü ve ölüm sonrası dönemi içeren birçok efsane anlatılmaktadır. “Hoca Ahmet Yesevi”nin şahsiyeti etrafında Kazak bozkırlarında halkın hafızasında yaşamaya ve anlatılmaya devam eden bu tarz anlatılar, bazen gerçek bazen de hayalî unsurların eklenmesiyle ortaya çıkmış ve kulaktan kulağa aktarılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Sözlü kültürün hâlâ canlı bir şekilde yaşamaya devam etmesinin de sebebiyle, söz konusu anlatılar, tarihî gerçekliklerin efsanevi ve menkıbevi bilgilerle karışmış şeklinde karışımıza çıkmaktadır” (Nerkiz, 2023, 631).

Yesevi'nin insanları erdem ve ahlak sahibi kişiler olması için hikmetlerinde birçok kez nasihatlerde bulunmuştur. Kazak halkı da bu hikmetlerden okuyarak kendilerini güzel ahlak sahibi, manevi olgunlaşma ve ahlaki ideallere sahip olmaya çalışmıştır.

Yesevi'nin ‘Hikmet geleneği’ kuşkusuz ahlaki bir tarzda gelişmiştir. Bu gelenek, hikmet ve hal ilminin mahiyetini, yolun ilke ve amaçlarını ruhi ve psikoteknik deneyimlerden oluşturan bir mahiyettedir. Bu çerçevede “Yesevi yolu”nu, insana iradesini nasıl kullanacağını, Allah’a nasıl kulluk edeceğini, nasıl saadeti kazanacağını gösteren bir “kendini bilme” sanatı olarak niteleyebiliriz. Başka bir ifadeyle yol, insanın nasıl iç huzura ulaşacağını, toplumda birlik ve beraberliğin nasıl sağlanacağını gösteren, insanları her türlü bölünme ve parçalanmadan korumaya çalışan psikolojik ve sosyal baskıları/engelleri öğreten bir doktrin görünümündedir. Dini açıdan bu doktrin, İslam’ın ruhunu; halkın anlayabileceği bir tarzda ifade eden, insanın kendisini tanıyarak Hakk’a yönelmesini, ahlaki bir hayat ile insan-ı kâmil olmasını sağlayan; toplumsal birlik ve dayanışmanın/sosyal ilişkilerin inananları tevhit ekseninde topladığı bir güçtür (Türer, 2017, 171). Bu düşünceler ve ahlaki değerler Yesevi hikmetleri ve onun etrafında oluşan efsaneler aracılığıyla Kazak halkına ulaşmıştır. Kazak halkı Hoca Ahmet Yeseviye, Yesevi Ata/Babamız diye hitap etmektedir. Onlar için Yesevi, bir bilge ve atadır. Kazak halkı onun düşünce dünyasından süzülen ve

kâğıda dökülmüş hikmetlerinden her zaman faydalanmış, onları kendi kültürel dünyalarını, maneviyatlarını ve geleneksel değerlerini yaşatmada rehber edinmiştir.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar,
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikâyetçi,
Allah şahid, öyle kula “Siccîn” hâzır,
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte
(Bice, 2017, 46).

Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor,
Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor,
Âyet hâdis, Kur’ân’ı anlamıyor
Bu rivâyeti Arş üstünde gördüm ben işte
(Bice, 2017, 53).

Yesevi’nin yukarıda geçen hikmetinde “sünnet” kavramı ile İslamiyet’in insanlara yol göstericiliği anlatılmaya çalışılmıştır. Burada Yesevi, Hz. Peygamber’in İslam âlemine örnek davranışlarını, yaptıklarını ve Allah yolunda nasıl kullar olmamız gerektiğini anlatmaktadır. Kazak halkı da bu hikmetlerden İslamiyet’teki sünnet kavramını anlayarak, doğru ve ideal insan olma yolunda neler yapması gerektiği örneğini hikmetteki sözler aracılığıyla da öğrenmektedir diyebiliriz. Ayrıca, Yesevi hikmetinde, *Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar, Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikâyetçi* sözlerinde de toplumsal değerler, ortak ve birlikte yaşama ahlakı, insanların birbirlerine olan davranış ve hareketlerinin nasıl olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Böylece Yesevi, kimsenin kalbini kırmama, kul hakkıyla Allah karşısına gelmeme gibi konuları hikmetlerinde işlemesi, Kazak halkının birlikte yaşama ve toplumsal ahlak kuralları içerisinde birbirine saygılı ve kul hakkı yememe konularında onlara yol gösterici olmuştur. Çünkü Kazak halkı yaşadıkları coğrafyanın özellikle de Türkistan bölgesinin Yesevi diyarı olmasından dolayı, toplumsal konularda, ahlaki değerler etrafında birleşme konusunda ve İslamiyet’in gerektirdiği gibi yaşama şeklinde her zaman şunu söylerler: Bizler, Yesevi Ata/Babamızın yaşadığı ve mezarı olan yerdeyiz. Bizler onun gösterdiği ve hikmetlerinde söylediği gibi barış ve huzur içinde yaşamalıyız”.

Türk kültüründe insanlar var oldukları andan itibaren bir güce sığınmış ve o güçten yardım istemiştir. İslamiyet öncesi bu güçler; yer, su, dağ, taş, orman, güneş, ay vb. gibi cansız varlıklar olmuştur. İslamiyet sonrası insanlar Allah’ın varlığına sığınmış ve her şeyi ondan diler ve ister olmuştur. Ancak insanlar yine doğrudan Allah’tan istemenin yanında yaşadıkları coğrafya ve bölgelerdeki eren, evliyalar aracılığıyla da Allah’tan dilek ve isteklerinin gerçekleşmesi için onların mezar ve türbelerinde dualar etmiştir.

Türkistan’da birçok ziyaret yerleri vardır. Bunlar içerisinde Arstan Bab ve Ahmet Yesevi Türbeleri en çok ziyaret edilen ve adak kesilen yerlerdir. Yesevi Türbesi, Kazak halkı açısından çok önemli bir yere sahiptir. Sadece Kazak halkı için değil, Türk halkları için de Yesevi Türbesi özel bir yere ve manaya sahiptir. Çünkü Hoca Ahmet Yesevi, Türk Müslüman mistisizmi geleneğinin kurucusu olarak kabul edilir. Bununla birlikte Kazaklar için sayısız kutsal yer arasında merkezi bir kutsal alan olan Hoca Ahmet Yesevi Türbesi özel bir yer işgal eder ve bunun için Türkistan şehri “Küçük Mekte” olarak anılmıştır (Zholdassuly, 2024, 51).

Kazak gelenekleri ile Yesevi düşünceleri ortak değerlerde buluşmuştur. Kazak halkı evlendiklerinde ilk olarak Arstan Bab ve Ahmet Yesevi Türbelerini ziyarete gelerek burada dua ederler. Evliliklerini hem Arstan Bab ve Ahmet Yesevi ziyaretleri sağlamlaştırmak hem de bu kutsal kişilerin mezarlarında dua ederek evlilik hayatına ilk adım atmak istemektedir. Buradan da görüldüğü gibi Kazak halkının manevi ve gündelik yaşamında Yesevi etkisi her zaman hissedilmektedir.

Arstan Bab ve Ahmet Yesevi Türbelerine gelen ziyaretçiler, sadece Kazak halkı değildir. Türk dünyasının çeşitli halklarından birçok ziyaretçi gelmekte ve dualar etmektedir. Yesevi türbesinde gerçekleştirilen ritüeller arasında Mekke’de olduğu gibi etrafını kimileri üç kimileri de yedi defa tavaf ederek dönerler. Bu da Türk halklarının Mekke’den sonra kutsal gördükleri bir mekân olduğunun göstergesidir. Kazak halkı aynı zamanda Yesevi türbesine gelerek manevi arınma ve iç huzur aramaya da gelmektedir. Buraya gelenler, her zaman bir istek veya ihtiyaç doğrultusunda gelmemektedir. Kazak halkı, türbeye geldiğinde kendi geleneklerini de yaşatmaktadır. Türbe ziyaretine gelenler Kazak halkının geleneksel inançları çerçevesinde yedi şelpek¹ veya ak oramal² bırakmaktadır. Ziyaretçiler, türbe içerisinde Ahmet Yesevi’nin mezarını bir pencere arkasından görebilmektedir. Bu pencerenin yanında bir görevli hoca Kur’an’dan ayet ve süreler okur. Oraya ihtiyaç ve dileklerde bulunmak isteyenlerin adına hoca tarafından dualar yapılır ve ziyaretçiler oraya gönüllerinden koptuğu miktarda para bağışlar. Bütün bunlar, Yesevi’nin Kazak halkının manevi dünyasındaki yerini ve önemini göstermektedir. Kazak halkı bu türbeye gelerek Yesevi öğretilerini, onun söylediklerini ve İslam’ın kaidelerini yeniden düşünme imkânı bulur. Yesevi’nin gösterdiği ve hikmetlerinde bahsettiği Allah yolunda ibadet etmeye devam eder. Yesevi öğretileri ile Kazak gelenekleri de bu konu da iç içe geçmektedir. Bir taraftan Allah ile aralarında elçi olarak gördükleri Ahmet Yesevi’yi anarlar ve ona dua ederler bir taraftan da kültürel değerlerini Yesevilik geleneği ile yaşatırlar. İşte bütün bunlar Kazak halkı ile Yesevi öğretilerinin bir gelenek içerisinde birleştiğinin örnekleridir.

Kazak halkının İslamiyet yaşam kültürü içerisinde eski Türk inanç sisteminden çokça örnekler vardır. Atalar ruhu inancı bağlamında türbe ziyareti inancı da oldukça yaygın olarak devam eden bir süreçtir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi halk, Yesevi türbesine gelerek bazı ritüeller gerçekleştirir ve eski Türk inanç sisteminin örneklerini de yansıtır. Kazak halkı, eski Türk inanç sistemi olan atalar ruhuna çok önem vermektedir. Kazaklarda atalar kültü, evin erkeğinin soyundan devam etmektedir. Bu sebeple eve gelin gelen kişi Kazak geleneklerindeki atalar kültürüyle bağlı olan geleneklere de çok saygılıdır. Ata ruhu ile türbe kültürünün birlikte varlığını sürdürmesi Yesevi geleneğiyle de bağlantılıdır. Çünkü Kazak halkı yedi ata geleneğine yani şecere geleneğine çok önem vermektedir. Kazak halkı çocuklarına küçük yaşlardan itibaren yedi atasını anlatır ve onların ruhlarına karşı saygı duymayı da öğretir. Onlar, ata ruhlarının her an onlar birlikte olduklarını düşünür. Bu sebeple onları yattıkları yerde rahatsız etmemek için birtakım inanç ve pratikler gerçekleştirirler. Ata ruhu ve türbe inancının birlikte var olduğu düşüncesi, Kazak halkının gündelik yaşamına da yansımıştır. Onlar, Yesevi Ata/Baba olarak gördükleri bu kutsal yere gelerek onun aracılığıyla Allah’tan istek ve dileklerde bulunurlar.

Kazak halkı arasında ata ruhlarına saygı ve onların huzur içinde yatmasını anlatan bir söz vardır. Kazaklar, “Öli razı bolmay, tiri bayımaydı” (Ölü razı olmadan, insan

1 Hamurdan yapılan yuvarlak pişi.

2 Eşarp.

huzurlu olmaz) diye atalar ruhuna ne derece önem verdiklerini göstermektedir. Buradaki anlam ve manaya baktığımızda Kazak halkı, ata ruhlarına saygı ve onlara dua etmeye çok önem vermektedir. Çünkü onların yapabildikleri yani ruhlarının ata ruhlarının huzur içinde yatmalarının ancak dua ile olacağını bildiklerinden onlara dua etmeden bu dünyada huzurlu olamayacakları düşüncesidir. Ayrıca bu sözden ölen kişilerin yani ruhların arkasından iyi işler yapmaları gerektiğinin düşüncesidir. Yesevi de eserinde İslam dinin gereklerini kendi düşünce süzgecinden geçirerek halka ulaştırmıştır. Onun hikmetlerinde de sadece bu dünya için değil, ölüm sonrası yaşam için de insanın İslamiyet'in belirttiği kurallar içerisinde hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu sebeple Yesevi, Divan-ı Hikmet'in Kur'an'dan alındığı din ve sünnet anlayışı yani onun anlamı olduğunu söylemiştir. Yesevi, bu eseriyle insanlara İslami değerlere uygun yaşam sürmelerine yardımcı olacağını vurgulamıştır. Kazak halkının manevi dünyasına da bu düşünceler etkili olmuştur. Yesevi bu düşüncelerini hikmetinde şöyle ifade etmiştir:

Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermânı
Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı

(Bice, 2017, 489).

Yesevi'nin hikmetlerinde bahsettiği ve vurguladığı önemli konulardan birisi de insan sevgidir. Eserlerinde Yesevi, iyilik yapma, iyi insan rol modeli, insanın faydasına ve onun hayrına olan bütün işleri insanlara anlatmaya çalışmıştır. Yesevi, sadece insanın kendisine iyilik yapma değil, etrafına da faydalı bir birey olmanın öneminden bahsettiği hikmetlerinde bu konu üzerine çokça örnekler vererek nasihatlerde bulunmuştur. İyilik yapmanın insanın ruhunu tazeleyen, ona Allah'ın gücünü ve merhametini hatırlatan da bir eylem olduğundan bahsetmiştir. İşte bütün bu eylemleri yapmada sadece iyi niyetli olmak değil, inanç unsuru da vardır. İslamiyet'in de insancıl yaşam kaideleri arasında olan iyilik yapma, Yesevi geleneğinde de halka anlatılmıştır. Bütün bunlar Kazak halkının düşünce dünyasında yer etmiş ve onların yaşam şekillerine yansımıştır. Kazak halkı, hikmetlerden okuyarak iyi insan rol modelini ve İslamiyet'in de bahsettiği iyi insan olma özelliğini yansıtmaya çalışmıştır.

Yesevi hikmetlerinde imanın önemi de vurgulanmıştır. O, iman ile hayat sürenlerin Allah yolundan ayrılmayanların her zaman Allah'ın şefaatine nail olacağını eserlerinde dile getirmiştir. Kazak halkı da bu düşüncelerden etkilenmiş, onun söylediklerini dinlemiş ve uygulamaya çalışmış bir halktır. Yesevi iman ile ahirete giden kişilerin ölümsüz olduklarını da söylemiştir. Bunu hikmetinde şöyle söyler:

Dirilikte din nevbetini iyi vur,
Âhiretin gereğini burada hazırla,
Kul Hoca Ahmet imân üzere tayib ol,
İmân ile varan kullar ölmez imiş.

(Bice, 2017, 489).

Yesevi yukarıdaki hikmetinde bütün insanlığa bu dünyada Allah'ın emrettiklerini yap ve ahirette huzur içinde olursun demektir. Kazak halkının maneviyatına bu sözler etkili olmuştur. Kazak halkı, çocuklarını elinden tutup camiye götürdüklerinde, türbeye alıp geldiklerinde onlara bu sözlerden örnekler vererek İslam'ın kurallarını yerine getirmeyi öğretmektedir. Bu durumlar genellikle yaşça büyük kişilerce çok daha fazla dile getirilmektedir. Çünkü Kazak halkının yaşam sürecinde bir baskı altında yaşama ve dinini rahatça yerine getirememeye zamanları olmuştur. Sovyet yönetimi altında uzun yıllar yaşamış Kazak halkı İslami değerlerini gönüllerince yaşamamıştır. Bu zor zamanlarda Yesevi hikmetlerinden örnekleri molla, hoca, akın,

jırav vb. dinleyerek İslami düşüncelerini ve ibadetlerini korumaya çalışmışlardır. Burada molla, hoca gibi doğrudan İslami değerleri akın ve jıravlar eserlerinde işlememiştir. Onlar hikmetlerden bazı parçalar sunarak halkının İslami değerlerinin canlı kalmasına yardımcı olmuştur.

Ahmet Yesevi şiirlerinde Tanrı tasarımının önemli işlevlerinden birisi de insanları kötülüklerden sakındırma amacıdır. Kötülük, yani kötü olma durumu, iyiliğin tersine insanın zararına olan tüm hal ve davranışları olarak nitelendirmek mümkün olur. İyilik insanın temel vicdani eğilimlerinden biri iken, kötülük ise temel vicdani retlerinden birisidir. Ahmet Yesevi, şiirlerinde şeytanın insanı kötülüklerden alıkoyan argümanların başında ibadetlerin geldiğini söylemiştir. Özellikle namazın hikmetlerin genelinde bu yönüyle ön plana çıktığı görülür. Ayrıca, cennetin insanı iyiliğe teşvik etmesinin karşısında cehennem de dünya hayatının sonunda ceza kimliği ile insanı beklemekte ve bu durum Yesevi'nin hikmetlerinde ortaya konulmaktadır (Ersöz, 2021, 379). Kazak kültürel dünyasında ve düşünce sisteminde Yesevi öğretilerinden cennet ve cehennem kavramı da yer etmiştir. Kazak halkı cennetin güzelliklerini, cehennemin azabını hem Kur'an-ı Kerim'den hem de Yesevi hikmetlerinden okuyarak öğrenmiştir. Bu cennet ve cehennem kavramlarını Yesevi döneminde kendisi etrafındakilere anlatırken zamanla yetiştirdiği derviş, müritler aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Kazak halkı da Yesevi yolundan ve dergâhından geçen şakirtlerinin mezar ve türbelerine giderek dualar etmektedir. İşte bütün bunlar, Yesevi öğretilerinin ve nasihatlerinin Kazak halkının manevi dünyasına yansımadır. Yesevi hikmetinde cennet ve cehennem konusunu şu şekilde anlatır:

Kıyâmet gün Allah'ım özü hâkim olacak,
Güç gösterenlerin tümünden öcünü alacak,
Cennetlik-cehennemlik hepsini soracak,
Öleceğim diye sanmaz mısın ey zâlim?

(Bice, 2017, 481).

Yesevi, yukarıdaki hikmetinde insanların büyülenmemesini, zulüm yapmamasını, Hakk ve İslam yolundan şaşmamalarını anlatmıştır. Aksini yapanların da Allah'ın mahşer gününde bütün yaptıklarını soracağını hatırlatarak onları İslam'ın kurallarına göre yaşamaya çağırmıştır.

Kabre girer cehennem ateşi heybet ile,
Korkmayan, korkacak orada ibret ile,
Fayda olmaz o şu günü hasret ile,
Tevbe edip yanmaz mısın ey zâlim?

(Bice, 2017, 481).

Cehennem ateşinden kurtulmanın ibadet olduğunu yukarıdaki hikmetinde dile getiren Yesevi, insanları yaptıkları hata ve günahlardan tövbe etmeye ve Allah'ın bağışlayıcılığına sığınmalarını nasihat eder. Bu fani dünyada Allah'tan korkmayanların ahirette korku içinde olacağını söylemiştir. Bütün bu cehennem ateşi ve günahkâr olmadan kurtulmanın yolunu anlatan Yesevi hikmetleri, Kazak halkının manevi dünyasına da etki etmiştir. Kazak halkı, cehennem azabından kurtulmanın yollarını Kur'an'dan sonra Yesevi hikmetlerini okuyarak ve dinleyerek kendilerini manevi yönden beslemişlerdir.

İnsanların kendilerini olduklarından başka görmemelerini, böbürlenmemelerini Yesevi hikmetlerinde dile getirmiştir. Yesevi'ye göre insanın kendini başkalarından üstün görmemesini ve kibirlenmemesini sağlamanın temel yolu melamettir.

Dindarlıkla övünmek, kibirlenmek kötü bir durumdur. Yesevi hikmetinde bu durumu şöyle söyler:

Kul Hoca Ahmet kötülerin kötüsü sen,
Herkes buğday el tutmaya samanı sen,
Yoldan sapan günâhkârların câhili sen,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.

(Bice, 2017, 155).

Yesevi'nin bu hikmetinde insanların kendilerini olduklarından başka gösterme, büyükleme gibi duygulardan uzak durması gerektiği vurgulanmıştır. Kazak halkı da bu hikmetlerden okuduğunda kendisinin ne durumda olduğunu görmesi, yolundan sapmadan hayat sürmesini öğrenmiştir. Bu düşünceler Yesevi hikmetleri ile Kazak halkına dönemin molla ve müritleri tarafından aktarılmış ve anlatılmıştır. Kazak halkı da bu kişilerden Yesevi nasihatlerini dinleyerek ideal insan olma yolunda kendilerine çekidüzen vermeye çalışmışlardır.

Yesevi hikmetlerinde kadına verilen önem ve değer de işlenmiştir. “Yesevi dergâhında kadın ve erkelerin birlikte zikir çekmeleri diğer tarikatlar tarafından ayıp ve uygunsuz olarak görülmüştür. Yaşanılan bu durumdan rahatsız olan başka bölgelerdeki tarikat liderleri, Ahmet Yesevi'ye ceza vermek için Türkistan'a Baba Maşın'ı göndermiştir. Bu konuyla ilgili olarak akın/şair Jüsip Beyzavid'in iki dörtlük şiiri halk arasında saklanmıştır. Bu şiir şöyledir:

Duymuştu Baba Maşın o zamanda,
Ahmet adlı şeyh çıktı diye Türkistan'da,
Birlikte sohbet ediyormuş kız ile erkek,
Diyerek ceza vermeye Türkistan'a geldi dostlar.

Geldi de gördü o Maşayık'ın³,
Sen misin ey şeyh azdıran insanları.
Evet, azgın da, yoldan çıkan da benim, bilgin,
Deyip, Hazret ona cevap verdi dostlar”

(Kartabayeva, 2017, 142).

Yesevi hikmetlerinde işlenen kadına değer verme konusu toplumsal eşitlik kurallarının da bir örneğini göstermektedir. Kazak halkı Yesevi'nin bu düşüncesinden etkilenmiş ve eski Türk kültüründeki kadına değer verme geleneğini de sürdürmüştür. Türk kültürüne bakıldığında handan sonra eşinin de saygın bir yerinin olması Türk-İslam kültüründe kadına verilen değeri göstermektedir. Bütün bu düşünceler Kazak halkının manevi dünyasına yansımış ve onlarda gündelik yaşamlarında bu durumlara dikkat etmişlerdir.

Yesevi'nin yukarıda bahsettiğimiz kadın ve erkek birlikte mecliste zikir çekmesiyle ilgili Kazak halkı arasında bilinen ve anlatılan bir efsane de vardır. Efsane şu şekildedir:

Baba Maşın Ahmet Yesevi'nin müridi olmadan önce Horasan şehrinde bir evliyadır. Baba Maşın etrafında birçok müridi olan tanınmış ve belli kerametleri olan kişidir. Bu kerametlerinden dolayı Baba Maşın, kendisini çok beğenen ve böbürlenlen bir kişi olmuştur. Bu büyüklemesinin büyüüne kapılıp Ahmet Yesevi'nin meclisinde kadı ve erkeklerin aynı yerde birlikte zikir

3 Din adamı, din başkanı.

çektğini işitmiştir. Onların birlikte oturduklarını görüp Yesevi'yi suçlamak istemiştir. Ancak Ahmet Yesevi'nin sözüyle, Hakim Ata ve Muhammed Danişpan onu kolundan tutmuştur. Baba Maşın'a orada Yesevi kerametlerini gösterdikten sonra Baba Maşın'da hatasını anlayıp Yesevi'nin şakirdi olup dergâhına gitmiştir (Korganbekov, 2014, 68).

Yesevi'nin hikmetlerinde geçen kadına değer verme ve onlara da eşit şartlarda hak verme konusu işlenmiş bu da Kazak halkına örnek olmuştur. Yukarıda örneğini verdiğimiz şair Jüsip Beyzavid'in şiirinde ve Baba Maşın ile ilgili olan efsanesinden de görüldüğü gibi Kazak halkı için kadının toplumdaki yerini göstermesi açısından örnekler vardır.

Ahmet Yesevi, Kazak halkının düşünce dünyasına yaşadığı dönemden günümüze kadar her zaman etki etmiş ve onların manevi dünyalarının kalıplaşmasında rol oynamıştır. Kazak halkı da bu manevi beslenmeden ve aydınlanmadan oldukça etkilenmiş ve Yesevi hikmetlerinin verdiği nasihatleri kendilerine örnek alarak yaşamlarında bu öğretileri ve nasihatleri uygulamaya çalışmaktadırlar.

Her toplumun bir manevi ve ruhani besleyicisi olmuştur. Türk halklarının manevi dünyasının önemli kişilerinden olan Ahmet Yesevi yetiştirdiği şakirtleri ile hem yaşadığı coğrafya olan Türkistan'ı etkilemiş hem de şakirtleri aracılığıyla Anadolu'yu mayalamıştır. Türk halklarının sağlam temeller üzerinde durmasında ve geleceğe ulaşmasında Ahmet Yesevi gibi topluma rehber olup onlara doğru yolu gösteren kişiler etkili olmuştur. Kazak toplumunun da manevi yönden güçlü kalmasında onun hikmetlerinin payı oldukça önemlidir. Kazak halkının Sovyet zamanında dini saklaması ve yaşatması açısından da Yesevi'nin rolü Kazak halkı için önemli olmuştur. Kazak halkı, Yesevi'nin türbesini ziyaret etmek ve burada dua etmek için her yıl Türkistan'a gelerek ibadet yapar. Türk dünyası için ikinci Mekke olarak görülen yani Türk halklarının manevi başkenti olan Türkistan şehri, her yıl birçok yerli ve yabancı turisti ağırlar. Bu da hem diğer halkların hem de Kazak halkının manevi dünyasına Yesevi'nin ne derece etki ettiğinin de bir göstergesidir.

Sonuç

Ahmet Yesevi, yaşadığı dönemde ortaya koyduğu düşünce ve eylemler Türk halklarının maneviyatının gelişmesinde ve kalıplaşmasında etkili olmuştur. Onun yazdığı hikmetler Kazak halkının toplumsal değerlerini, ahlak kurallarını, yaşam şekillerini ve İslam dinini anlamada etkin rol oynamıştır. Yesevi hikmetlerinde geçen iyi insan olma, Hakk yolunu bilen, günah işlemekten sakınan ideal insan tipi rol model olarak insanlara sunulmuştur. Yesevi hikmetlerinde bu ideal insan olmak için neler yapmalı nelerden kaçınmalı bunları sade ve açık bir dille Kazak halkına ve diğer toplumlara sunmuştur.

Orta Asya yani Türkistan coğrafyasında yaşayan halkların dini ve manevi gelenekleri büyük bilge Ahmet Yesevi ve onun mirası ile gelişmiştir. Kazak bozkırlarında konar-göçer yaşam süren halkın İslamiyet'i kabul etmesinde ve anlamasında Yesevi, onun yetiştirdiği şakirtler ve tarikat geleneği kilit rol oynamıştır.

Yesevi'nin Kazak halkının manevi dünyasına etkilerinden birisi de evlenen çiftlerin ilk olarak kutsal gördükleri Yesevi'nin türbesini ziyarete gelmeleridir. Onlar buraya gelerek evliliklerini İslami değerler içerisinde başlatmak ve Hoca Ahmet Yesevi'nin duasını alarak evlilik hayatına başlamak istemeleridir. Bu da Yesevi'nin Kazak halkının maneviyatına önemli bir etki ettiğinin göstergesidir. Yesevi, Kazak halkına Divan-ı Hikmet'inde cimrilik, harama tamah, açgözlülük, yalan, hak yemek

ve dünyevi hırslar uzak durmalarını öğretmesi açısından Kazak halkının manevi olgunluğa ulaşmasında da yardımcı olan rehber kişidir. Onun halk arasında birçok efsanesinin yayılması ve anlatılması da Kazak halkının düşünce dünyasındaki yerini göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada, Kazak toplumunun İslami değerleri ve kurallarını öğrenmede, yaşamada ve korumada Yesevi hikmetlerinin etkisi örnekler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. O, Kazak bozkırlarına İslamiyet'i sade ve anlaşılır bir dille sunarak Kazak halkının ruhani yönden de gelişmelerini ve İslamiyet'i daha iyi anlamalarını sağlamıştır diyebiliriz. Yesevi'nin düşünceleri ve nasihatleri Kazak şairlerini de etkilemiştir. Kazak şairleri şiirlerinde Yesevi'den örnekler sunarak halkına hem Yesevi öğretilerini hem de İslam'ın kaidelerini anlatmışlardır. Yesevi'nin Kazak bozkırlarında şairler aracılığıyla okunan hikmetleri, Kazak halkının edebî ve sosyal hayatına da etki ettiği görülmüştür. Yesevi hakkında söylenen efsaneleri Türkistan bozkırlarında anlatan Kazak şairleri, halkının manevi yönden güçlü ve sağlam olmasında da etkili olmuştur.

Kazak halkına Yesevi'nin fikirleri ve düşünceleri, geçmişten günümüze kadar ulaşmış ve nesilden nesile manevi değerleri canlılığını korumuştur. Günümüz Kazak halkının yaşamına ve türbe ziyaretlerinde de bu Yesevi izi ve etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Yesevi, Kazak halkının bir bütün olmasında ve manevi değerler etrafında birleşmesinde önemli bir yeri olan pirdir.

Kaynaklar

- Bice, Hayati, *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2017.
- Canbay, Alattin ve Nacakçı, Zeki, "Hoca Ahmet Yesevi Öğretisinin Türk Müzik Kültürüne Yansımaları", *Bilgi Dergisi*, Ankara, 2017, Kış, S. 80, (ss. 43-75).
- Çetin, Halil, "Günümüz Kazak Halkının Çocuk Terbiyesinde Yesevi Kültürünün Etkisi ve İzleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kazakistan Özel Sayısı II, s. 124, (ss. 32-40), 2022.
- Ersöz, Derya, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021.
- Kartabayeva, Erke, "Hoca Ahmet Yesevi Geleneğinin Türk Halkları Maneviyatındaki Yeri", *Hoca Ahmet Yesevi'nin Mirası*, (Ed. M. Eren, A. Turganbaev, N. Şimşek ve A. Amirbek). Avrasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Almatı, 2017.
- Kenjetay, Dosay, "Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık, 1999, Yıl: 1, S.2, (ss. 105-129).
- Korganbekov, Bolat, *Koşa Ahmet Yasavi Esimine Bağlı Añız, Äpsana, Hikayalar*, Effekt, Almatı, 2014.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1984.
- Kunanbayulu, Abay, *Şığarmalarının Yeki Tomdık Jiynağı, Ölenler Men Avdarmalar*, I. Tom, Yajuvşı, Almatı, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- Nerkiz, Mustafa, "Kazak Halk Anlatılarında Hoca Ahmet Yesevi ve Suri Halkından Hareketle Ahlaki Değerler Öğretisi ve İdeal İnsan Tipi", Mustafa Arslan Armağanı, (Ed. Adem Öger, Mehmet Surur Çelepi), Paradigma Yayınları, Çanakkale, 2023.
- Oşakbayeva, J. B., "Yasavi Şığarmasılığı Düstürlü Kazak Dünyetanimının Neğizi", *Yasavi Älemi*. Türkistan, 2012, S. 3-4 (120), (ss.79-87).
- Tosun, Necdet ve Eraslan, Kemal, *Hoca Ahmet Yesevi Külliyatı*, (Ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2019.
- Türer, Celal, "Ahmet Yesevi Düşüncesinin Evrenselliği ve Değerler Sistemi", *Hoca Ahmet*

Yesevi'nin Mirası, (Ed. Mustafa Eren, Askar Turganbaev, Nevzat Şimşek, Aidarbek Amirbek), Avrasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Almatı, 2017.

Zholdassuly, Talgat, "Sovyet Kazakistan'ında Tasavvuf: Komünistlerin Yesevilik ve İşanlara Yönelik Faaliyeti", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 109, (ss. 49-77), 2024.

Extended Abstract

Ahmed Yassawi is one of the most important figures of Turkish-Islamic thought and has had a profound influence on the people living in Turkestan in terms of Islam and morality. Living in the 12th century, Yasawi played a major role in the spread and understanding of Sufism and Islam among the Turks and in the preservation of social values. The life and teachings of Ahmed Yassawi laid the foundation stones of Turkish Sufism and had a great influence on the Turkic peoples. The most well-known work of Ahmed Yassawi is 'Divan-ı Hikmet.' This work serves as an important source reflecting his spiritual thoughts, teachings, and perspective on Islam. In 'Divan-ı Hikmet,' Yasawi conveyed profound teachings on topics such as closeness to God, human love, morality, and patience, expressing them in simple poetic language. The work contains Yasawi's exhortations directing the people to religious and mystical understanding.

Kazakh culture has a rich heritage, shaped by the deep historical and cultural heritage of Central Asia. Kazakh people, as part of the Turkic peoples, possess cultural characteristics such as a nomadic lifestyle, traditional music, dances, handicrafts, and hospitality. Kazakhs are known among the Turkic tribes for their nomadic life, especially in the vast steppes of Central Asia. This way of life has deeply influenced their art, literature, and social structure. Ahmed Yassawi is an important figure who had a significant religious and cultural influence on the Kazakh people. Living in the 12th century, Yassawi is known for his mystical teachings and for spreading the inner, spiritual aspects of Islam among the people. It can be said that Ahmed Yassawi was highly respected in the Turkic world, especially among the Kazakhs. Yasawi's teachings focused on the mystical aspects of Islam and left a significant mark on the culture, religious life, and worldview of the Kazakh people. Kazakhs have strictly adhered to the teachings of Ahmed Yasawi and kept his spiritual thoughts alive in their culture. Yasawi's views played a significant role in shaping the Kazakh people's acceptance of both traditional and spiritual aspects of Islam.

In Kazakh culture, based on Yasawi's teachings, especially 'mysticism' and 'religious morality,' are highly valued. Yasawi's teachings have been a key influence in shaping the way of life of the Kazakh people. Ahmed Yasawi's universal values, such as human love, patience, humility, and tolerance, hold an important place in the traditional way of life of the Kazakhs and their social relations. In Kazakh culture, hospitality, helping people, and a peaceful and tolerant approach are among the values fed by Yasawi's teachings. Yasawi's influence is not limited to the past; the interest in Yasawi continues in Kazakhstan today. The teachings of Ahmed Yasawi continue to be influential in shaping religious, cultural, and social life in Kazakhstan, and his legacy holds a significant place in the identity of the Kazakh people. Yasawi's mausoleum, as one of the most important religious and cultural centers of Kazakhstan, attracts many visitors. This mausoleum has become not only a religious site but also a symbol reflecting the historical and cultural identity of the Kazakh people.

